

Jurij Hadalin*

**Naš človek v Tirani.
Predstavnik Centralnega komiteja Komunistične partije
Jugoslavije pri Centralnem komiteju Komunistične partije
Albanije dr. Savo Zlatić (1912–2007)¹**

Imenom jugoslovanskih diplomatskih in političnih funkcionarjev v povojni Albaniji v času tesne povezanosti obeh držav v veliki večini lahko sledimo skozi daljše časovno obdobje, saj so opravljali zelo visoke politične funkcije skozi celotno obdobje obstoja socialistične Jugoslavije. Prvi jugoslovanski poslanik v Albaniji Velimir Stojnić je tako dosegel generalski čin v Jugoslovanski ljudski armadi, nato je bil generalni sekretar Zveze borcev NOVJ ter član zveznega izvršnega sveta.² Njegov naslednik Josip Djerđja, kasnejši veleposlanik v Indiji, je bil eden najvidnejših jugoslovanskih diplomatov, ki je bil posredno sokriv za uveljavitev ideje neuvrščenosti.³ Podobno velja tudi za sekretarje poslanstva v Tirani, npr. Draga Košmrlja,⁴ šefa mešane planske komisije Sergeja Kraigherja⁵ in druge, med njimi je zadnji še živeči slovenski narodni heroj Drago Flis - Strela.⁶ Ime verjetno najvplivnejšega jugoslovanskega predstavnika v Albaniji, dr. Save Zlatića, pa se kljub bleščeči biografiji po njegovem odhodu iz Albanije ni v političnem življenju

* dr. Jurij Hadalin, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, jurijh@inz.si

1 Prispevek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281 (A) Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Joksović, *Stojnić, Velimir*, str. 165.

3 Aktivno politiko je sicer zapustil leta 1972, ko je odstopil z mesta podpredsednika Zvezne skupščine SFRJ »v znak solidarnosti s političnimi stališči hrvaškega državno-partijskega vodstva, obsojenimi na XXI. seji predsedstva ZKJ v Karadordevu 1971«. *Derda, Josip*, on-line izdanje Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža.

4 Marušič, *Košmrlj, Drago (1911–2003)*.

5 Marušič, *Kraigher, Sergej (1914–2001)*.

6 *Drago Flis Strela*, str. 362–366.

pojavnjalo praktično nikjer več. Na podlagi obsežnega osebnega arhivskega fonda, ki ga je Zlatić predal Hrvaškemu državnemu arhivu, bom poskušal to pojasniti in očrtati njegovo zelo bogato življenjsko zgodbo, poseben poudarek pa bo namenjen njegovemu delovanju v Tirani v letih 1946–1948, saj je, sodeč po njegovi izjavi v intervjuju iz leta 2005, tam imel veliko vlogo:

»Dokler se nisem na Titov ukaz v času po začetku razhajanja Jugoslavije in ZSSR z letalom vrnil v Beograd, sem bil najvišji predstavnik FLRJ, podrejen mi je bil tudi veleposlanik.«⁷

Toda življenjska in politična pot Save Zlatića, ki je v Albanijo leta 1946 odšel kot eden najvišje pozicioniranih hrvaških komunistov, je bila do njegovega odhoda že nadvse pestra. Naj izrabim to priložnost za to, da se najprej poglobim v njegovo biografijo do tega prelomnega trenutka.

Rojen je bil v učiteljski družini⁸ v kraju Lanišče v Istri, kjer sta bila kot učitelja namješčena njegova starša Matko Zlatić, rojen 1882 v Prapočah, in mati Josipa, z deklinškim priimkom Klun, rojena v Pierisu v današnji goriški pokrajini leta 1888. Oče Matko je učiteljišče obiskoval v Kopru, mati v Gorici, spoznala pa sta se v Lanišču, kjer sta skupaj službovala.⁹ Zgodba bi se tu lahko tudi precej idilično zaključila, vendar je konec prve svetovne vojne, ko je Istro Italija najprej zasedla in nato priključila Kraljevini Italiji, močno vplival na družino Zlatić. Oče Matko, ki ga Sava Zlatić opisuje kot »istrskega narodnjaka«, je bil zaradi svoje protiiitalijanske aktivnosti interniran, najprej na Sardinijo, kjer je zbolel za malarijo, nato pa v Sieno. Ko je bil v Sieni, je uspel navezati stike »s takratnim srbskim poslanstvom v Rimu, kjer so mu dali dokumente, kot da je srbski prostovoljec«. Z njimi je pobegnil iz internacije prek Barija v Boko Kotorsko, od tam pa v Ljubljano, kjer je v šolskem letu 1919/1920 po dekretu Deželne vlade za Slovenijo poučeval srbsko-hrvaški jezik na ljudski šoli v Mostah.¹⁰ Družina, ki se je leta 1918 povečala še s hčerko Mileno, je bila ta čas najprej v Lanišču, kjer pa Josipa ni mogla več poučevati, zato se je z otroki umaknila k staršem v Trst, nato pa je leta 1920 uspela pridobiti potne listine¹¹ in družina se je ponovno združila v Ljubljani, kjer so bili nekaj mesecev nastanjeni pri Josipini sestri Štefaniji Čeh. Matko Zlatić se je v šolskem letu 1920/1921 uspel kot izredni študent vpisati na dvoletno pedagoško akademijo v Zagrebu, formalno

7 Jovanović, *Savo Zlatić*.

8 V njegovi personalni karakteristiki iz leta 1951 piše, da »izhaja iz malomeščanske družine«. Karakteristika za dr. Zlatić Savu, Narodna republika Hrvatska – Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politku. Zagreb, 26. november. 1951. HR HDA 1798, šk. 40.

9 Savo Zlatić. Neki podaci o Matku Zlatiću. Zagreb 1995. Rokopis. HR HDA 1798, šk. 4, a. e. 46.

10 Višji šolski svet v Ljubljani, Potrdilo o službovanju. 30. julij 1920. HR HDA 1798, šk. 4, a. e. 44.

11 Potna listina. HR HDA 1798, šk. 4, a. e. 43. Notranje ministrstvo Kraljevine SHS je 24. novembra 1923 nato izdalo potrdilo, da je Matko Zlatić skupaj z družino optiral za Jugoslavijo. HR HDA 1798, šk. 4, a. e. 44.

pa je bil še vedno nastavljen kot učitelj, tokrat v Radečah, kjer je družina tudi živela. Savo Zlatić je v Radečah obiskoval četrti razred ljudske šole. Očitno ga ni uspel dokončati, saj ga je v naslednjem letu, ko je bil Matko Zlatić premeščen v Zagreb, ponovno opravljal v ljudski šoli na Pantovčaku. Od tod naprej je družina živela umirjeno »malomeščansko« življenje, Matko Zlatić je postal ravnatelj nižje srednje šole.¹²

Savo Zlatić je v več intervjujih in zapisih omenil politično opredelitev svojega očeta, ki je predstavljala tudi njegov prvi stik s politikom.

»Kot pri večini Istranov je bilo v življenje Matka Zlatića vtikano jugoslovanstvo. Prepričani pristaš Pribičevićeve samostojne demokratske stranke je pozdravil nastanek kmečko-demokratske koalicije, ki sta jo leta 1925 sklenila Stjepan Radić in Svetozar Pribičević, saj je temeljila na zelo naprednem in demokratičnem programu. Po atentatu na poslance HSS v beograjski skupščini je odpeljal svojega šestnajstletnega sina na zborovanje v Hercegovsko ulico (za Sava je bilo to prvo politično dejanje v življenju), kjer je Stjepan Radić z balkona njegove hiše zadnjič javno nastopil, že težko obolel od ran, ki jih je utrpel v Beogradu.«¹³

Njegov drugi politični angažma je logično bila prisotnost na Radićevem pogrebu. Jeseni leta 1930 se je vpisal na medicinsko fakulteto, v času

»najhujše monarho-fašistične diktature, ki jo je 6. januarja 1929 uvedel kralj Aleksander, proti kateri se na univerzi še ni organiziral odpor. Šele jeseni 1932 se je pričelo razvijati močno študentsko gibanje, ki je nasprotovalo diktaturi. V gibanju so se diferencirale tri skupine: leva, ki je osnoval Sociološki klub, HSS-ovska in frankovska. Jaz sem se pridružil leviči, obiskoval predavanja v Sociološkem klubu in sodeloval pri demonstracijah.«¹⁴

A ko Zlatić govori o tem, da se je pridružil levičarski skupini, je nepotrebno skromen, saj je skupaj s sošolci že leta 1933 zasnoval ilegalno skupino, v kateri so bili poleg njega tudi drugi kasneje znani hrvaški komunistični voditelji. Med njimi je najbolj znan Vladimir Bakarić, prvi povojni predsednik hrvaške vlade. Delovanje skupine je vzbudilo pozornost študentke medicine Olge Maček, nečakinje načelnika HSS Vlatka Mačka, ki je imela zvezo z zdesetkano Komunistično partijo Jugoslavije. Zlatić je tako hitro postal vodja rajonskega komiteja na medicinski fakulteti, po aretacijah nekaterih vodilnih kadrov pa še član UK KPJ. V KPJ je vstopil leta 1934. Istočasno je vstopil v obnovljeni zagrebški mestni komite

12 Leta 1938 je bil upokojen, umrl je tik pred začetkom vojne zaradi pljučne bolezni.

13 Savo Zlatić. Neki podaci o Matku Zlatiću. Zagreb 1995. Rokopis. HR HDA 1798, šk. 4, a. e. 46.

14 Stipančević, *Razgovor*, str. 120.

SKOJ, ki se je kmalu prelevil v Pokrajinski komite SKOJ za Hrvaško in marca 1935 še v začasno vodstvo SKOJ za Jugoslavijo. Kritično pomanjkanje kadrov je Zlatiću omogočilo bliskovito napredovanje v partijski organizaciji, ki ga je njegova aretacija aprila 1935 samo še pospešila. Pred sodiščem za zaščito države je bil obsojen na dvoletno zaporno kazen, ki jo je prestajal v kalilnici bodočih voditeljev, v Sremski Mitrovici.¹⁵

»Tam sem bil zelo aktiven, ker so tovariši uspeli spremeniti zapor v šolo komunizma. Šola je bila kopija moskovske šole, ki so jo dokončali nekateri od zaprtih tovarišev. Vodstvo te 'komunistične univerze' so sestavljali rektor, sekretar in nekaj članov. V šolskem letu 1936/1937 je bil rektor Moša Pijade, jaz sem bil sekretar, člani pa Otokar Keršovani in Jovan Veselinov. Poleg teh dolžnosti sem šolo tudi obiskoval, in to ne medicinsko, temveč ekonomsko, kakor je odredila partija.«¹⁶

Po odsluženi zaporni kazni je Zlatić odšel v Zagreb, kjer se je takoj ponovno povezal s partijo, tedaj je tudi prvič srečal novega generalnega sekretarja KPJ Josipa Broza Tita. Obiskoval je medicinsko fakulteto in bil član mestnega komiteja KP Hrvaške za Zagreb. Ilegalno politično delovanje je privedlo do tega, da je bil januarja 1939, tik preden bi moral opravljati zadnja dva izpita na fakulteti, ponovno aretiran in poslan v kaznilnico v Lepoglavi. Na svobodo je ponovno prišel spomladi 1940, ko je končno uspel dokončati medicinsko fakulteto. Aprila 1940 je bil promoviran in je pričel z opravljanjem obveznega medicinskega staža.

Ob invaziji sil osi na Jugoslavijo se prične drugo poglavje v njegovem življenju. V prvih mesecih se ustaški režim ni soočal z resnim odporom, zato je lahko izvajal pogrome proti svojim oporečnikom in nehrvaškemu prebivalstvu. Komuniste je skoncentriral v zaporniško taborišče v Kerestincu, od koder jih je z znano slabo načrtovano akcijo v začetku julija poskušala osvoboditi CK KPH. Napadalcem na taborišče se je kot zdravnik v drugi vrsti pridružil tudi Zlatić, po uspešno izvedeni akciji pa naj bi vsi odšli v partizane. A čakal jih je zaman. V partizane je odšel 18. avgusta 1941, in sicer na Kordun, kjer je postal prvi partizanski zdravnik na Hrvaškem, s partizanskim imenom Mićo. Oktobra je sodeloval pri izgradnji in bil prvi zdravnik prve partizanske bolnišnice na jugoslovanskih tleh na Petrovi Gori, ki je delovala vse do konca vojne.¹⁷ A v partizane ni bil poslan zgolj kot zdravnik, CK KPH je predvideval, da se bo aktivno vključil tudi v politično delo. »Kooptiran« je bil v okrožni komite KPH za Karlovec, ki je svoj sedež prenesel na osvobojeno ozemlje. Tedaj je bil v Karlovcu ubit njegov vodja Josip Kraš, ki se je predolgo zadrževal v mestu. V tem času je tudi napisal priročnik z naslovom

15 Pitanja dr. F. Špicera dr. S. Zlatiću za emisiju Radio-Zagreba, 10. 1984. god. HR HDA 1798, šk. 16, a. e. 123.

16 Stipančević, *Razgovor*, str. 122.

17 Zlatić, *Poslali so me na Kordun*, str. 19–165.

*Organizacijsko vprašanje komunistične partije.*¹⁸ Konec leta 1943 je prenehal z delom na Kordunu, ker je bil imenovan v Politbiro CK KPH. Osvoboditev je tako dočakal na visokih političnih funkcijah.¹⁹

»Po osvoboditvi sem delal v politbiroju CK KPH, navadno sem bil zadolžen za potovanja v različne dele Hrvaške. Takoj po prihodu v Zagreb sem sodeloval pri urejanju zagrebške partijske organizacije, nato mesec dni v Slavoniji in šest mesecev v Istri.«²⁰

Za slovensko zgodovino pisje je morda najbolj zanimivo ravno to »istrsko obdobje«. Zlatič je bil član jugoslovanske delegacije na konferenci ministrov za zunanje zadeve v Parizu leta 1946, vendar je še veliko več delal na terenu.

»V Moskvi je navedeni svet (zunanjih ministrov ZDA, Sovjetske zveze, Velike Britanije in Francije) sprejel odločitev, da mednarodna komisija strokovnjakov /.../ odide v Julijsko krajino in na samem kraju določi predloge meje med Italijo in Jugoslavijo/.../Mi smo se na prihod mednarodne komisije v Istro zelo dobro pripravili. Jaz sem kot član politbiroja CK KPH preživel okoli šest mesecev v Istri...«²¹

Prvega maja 1946 je bil nato imenovan za ministra za industrijo v vladi LR Hrvaške.²² Kvalifikacije za takšno delovno mesto je po lastnih besedah pridobil še v višji partijski šoli v Sremski Mitrovici:

»Že prej sem omenjal, da sem bil v zaporu v Sremski Mitrovici določen za ekonomijo in ne za medicino. Tam smo imeli veliko knjig in gradiva iz ekonomije, pa sem zato obvladal osnovne pojme iz te stroke in poleg ostalega preštudiral Marxov Kapital. Poleg Bakarića sem bil v politbiroju CK KPH najbolj izobražen v ekonomiji, zato sem bil postavljen na čelo komisije CK za gospodarstvo in imenovan za ministra.«²³

18 Organizaciono pitanje komunističke partije. Izdanje Okružnog komiteta KP Hrvatske Karlovac. HR HDA 1798, šk. 10, a. e. 78. Priročnik je doživel konkretno recenzijo, na arhivski ovojnici je s svinčnikom pripisano avtorstvo Edvarda Kardelja: »Pročitao sam Mićinu brošuricu o organizacionom pitanju. Čini mi se da ima nekoliko većih nedostataka, dok na sitna uopće nisam obraćao pažnju.« Nepodpisano pismo, 29. julij 1943. HR HDA 1798, šk. 10, a. e. 82.

19 Pitanja dr. F. Špicera dr. S. Zlatiću za emisiju Radio-Zagreba, 10. 1984. god. HR HDA 1798, šk. 16, a. e. 123.

20 Prav tam.

21 Prav tam.

22 Karton podataka. Zlatić/Matko dr. Savo. Godina registracije 1965. HR HDA 1798, šk. 16, a. e. 123.

23 Stipančević, *Razgovor*, str. 126.

Kakšnega posebnega veselja do tega ni kazal, tako vsaj razberemo iz ohranjenega pisma prvi ženi Lidi, ki ji ga je poslal 1. aprila 1946 iz Istre:

»Upam, da bom vsaj za nekaj dni uspel priti v Zagreb. Zdaj mora Vlado iti s starim fordov, ki je pričel škripati še v motorju in ga lahko popravijo le v Zagrebu. Jutri ali pojutrišnjem grem v Ljubljano, nato pa z dr. Vilfanom v Beograd, da uredimo neke stvari v zvezi z Istro. Potem bom najverjetneje ostal v Zagrebu in najverjetneje me bo doletelo (v originalu »če me zakačiti«, op. pisca) tisto delo, o katerem si mi pisala v enem izmed pisem. Če se bo Vlado vrnil pome v Istro, potem se mi javi, še posebej me zanima, kako je z malim Bracom in Majo. Vsem pošiljam nekaj pomaranč in limon, vsega skupaj kakšnih 30 kg. Od tega okrog razdeli kakšnih 10 kg...«²⁴

A če je Zlatić menil, da ga bo »zakačila« zagrebška funkcija, potem se je hudo motil. Kajti že konec maja so se pričeli odvijati dogodki, ki so pripomogli k temu, da se je Zlatić znašel v Tirani. In to ni bilo nekaj, česar bi si večina funkcionarjev ravno srčno želela. Ko sem o občutkih ob njegovem odhodu za odpravnika poslov na Poslanstvo FLRJ v sicer tedaj negostoljubno informbirojevsko Tirano leta 1949 povprašal Draga Flisa, mi je odvrnil, da so bili pač ljudje tedaj za domovino pripravljene storiti marsikaj.²⁵ Zlatić je sicer v intervjuju ob predaji gradiva dejal, da je bil njegov odhod pogojen s pogovori Tito-Dimitrov na Bledu o vzpostavljanju trojne balkanske federacije, a ti so se zgodili kasneje. Konec junija 1946 je Jugoslavijo obiskal albanski voditelj Enver Hoxha, o trenjih v albanskem vodstvu in partiji pa je Tito moral Stalinu odgovarjati že konec maja v Moskvi.²⁶ Iskanje primerne delegata, ki bi pomagal pri organizacijskih vprašanjih, se je torej začelo zgodaj poleti.

Kakšen je bil jugoslovanski položaj v Albaniji v tem trenutku? Komunistična partija Jugoslavije je s svojo intervencijo v Albaniji leta 1941 resno pospešila organizacijo komunističnega odpora. Med drugo svetovno vojno je uspela albansko državo in politiko popolnoma navezati nase, krepitev jugoslovanskega položaja v Albaniji pa se je po osvoboditvi države konec novembra 1944 le še nadaljevala. Jugoslovanski partijski in diplomatski emisarji so v albansko politiko spretno posegali tako, da so si ustvarjali zaveznike pri strujah, ki so bile z jugoslovansko politiko bolj kompatibilne, vendar ne moremo reči, da se pri tem niso držali pravovernih vzorcev. A pomoč z jugoslovanske strani je bila v Albaniji večkrat dojemana kot »imperialistična grožnja«, ne pa dejanje internacionalističnega komunističnega večjega brata.²⁷ Če pogledamo na politično življenje albanske

24 Pismo Save Zlatića soprogi Lidi, 1. april 1946. HR HDA 1798, šk. 9, a. e. 67g.

25 Pogovor avtorja z Dragom Flisom, Ljubljana, 25. februar 2016.

26 »Soviet Record of Conversation«.

27 Ki je konec koncev dajal Albaniji leta 1947 52 % proračunskih sredstev na podlagi ugodnega dolgoročnega kredita, poleg tega pa še brezplačno strokovno pomoč in denarno pomoč za vojsko.

države, lahko vidimo skoraj popolno prenašanje vseh jugoslovanskih vzorcev do tistega časa, od AVNOJA (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije) med vojno, do Ljudske (Demokratske) fronte na prvih volitvah, ki ji je sledil obračun z ostanki meščanske opozicije. Albanija je v začetku leta 1946 praktično prekopolirala tudi celoten nov jugoslovanski pravno-politični sistem. Sovjetska zveza oz. Stalin je Jugoslaviji neformalno prepustil vodenje »albanskih zadev«, ki so potekale »preko Jugoslavije in samo preko Jugoslavije«. Vodja albanske partije Enver Hoxha je bil po »puču« na plenumu v Beratu, kjer je jugoslovanski predstavnik Velimir Stojnić v začetku leta 1944 odigral pomembno vlogo, resno oslabiljen. V sami partiji so se Jugoslovani naslanjali predvsem na organizacijskega sekretarja in notranjega ministra Koci Xoxeja oz. projugoslovansko delavsko krilo; intelektualistično krilo, ki ga je predstavljal minister za gospodarstvo Nako Spiru, je bilo tedaj še benigno, februarja 1946 pa se je pričel obračun z »desnim« krilom v partiji, ki ga je predstavljal predvojni komunist Sejfulla Malesheva. Ti so v nezaupanju do jugoslovanskega sponzorstva zagovarjali počasnejše družbeno-ekonomske spremembe in sodelovanje z zahodnimi državami, tudi oz. predvsem z Italijo.²⁸ Savo Zlatić je to zgodbo leta 2004, torej slabih 60 let kasneje, še bolj poenostavil.

»Albansko komunistično partijo so osnovali naši partijci in mi smo v njej imeli močan vpliv. Na čelu albanskih komunistov je bil Enver Hoxha, komandant albanske vojske. Dolžnost organizacijskega sekretarja je opravljal Koci Xoxe, komunistično mladino pa je vodil Nako Spiru. Trojica ni bila složna.«²⁹

Zlatić se je poleti 1946 tako začel pripravljati na odhod v Tirano. Med njegovimi dokumenti se nahaja tudi več zadolžnic iz zagrebške univerzitetne knjižnice. Prevladujejo »domoznanske« knjige: Albanija, L'Albania, Neuland Albanien. Nekoliko bolj obskurne nosijo naslove, kot so *Illyrisch-albanische Forschungen* in *Biologie des albanischen Volksstammes*. Manjkati seveda ni smelo niti delo Dimitrija Tucovića *Srbi i Arbanasi*. Kljub temu pa je bila glavnina knjig posvečena albanskemu jeziku, predvsem slovnici, tako v italijanskem kot nemškem jeziku. Vaje iz albanskega jezika tudi sestavljajo pomemben del ohranjenih Zlatićevih zapiskov. V Jugoslaviji je bilo le malo komunističnega kadra, ki je obvladal albanski jezik, pa tudi na albanski strani je bilo znanje srbsko-hrvaškega jezika prej izjema kot pravilo, kljub intenzivnemu uvrščanju srbohrvaškega jezika v šolske kurikulumne in radijskim tečajem. Sporazumevanje je tako teklo večinoma v francoščini in italijanščini. To je seveda na terenu povzročalo težave in tudi slabo propagando za Jugoslavijo. Leto dni po Zlatićevem prihodu je to postalo jasno tudi najvišjemu vodstvu v Beogradu, zato je Aleksandar Ranković, ki je bil glavni Zlatićev sogovornik, v telegramu napisal:

28 Hadalin, *Boj za Albanijo*.

29 Stipančević, *Razgovor*, str. 126.

»Nalogo učenja albanskega jezika je potrebno dati vsem našim ljudem, še posebej tistim, ki dlje časa ostajajo v Albaniji. To je potrebno ne le zaradi praktičnih razlogov, temveč tudi zaradi pravilnejšega odnosa do Albanije.«³⁰

No, v Tirano je prispel v prvi polovici avgusta in nad razmerami je bil vse prej kot navdušen, predvsem zaradi tega, ker je načrtoval tudi prihod svoje družine. V pismu ženi Lidi pravi:

»Že 14 dni sem v Tirani, a se šele zdaj javljam. Že prve dni po prihodu se nisem počutil dobro in sem na koncu moral leči v posteljo. Po dveh dneh sem vstal iz postelje, a sem še vedno nekoliko slab in brez apetita. Tukaj je grozna vročina. Ne da se delati ničesar, niti brati, samo čakaš, da bo končno prišel večer in noč, ker so večeri in noči nekoliko bolj sveže. Nikakor ne hiti v Tirano. Pravijo, da v drugi polovici septembra vročina popusti in je bolj ugodno. Stanujem v nekem hotelu, ki so ga Italijani gradili zase.³¹ Moderen je, ampak ko sonce začne pripekati, se mi zdi, da so sobe kot samice velikega zapora, vročina pa paznik na glavnem vhodu. Nikamor ne moreš v Tirani, nikjer ni gozda ali kakšne sence, tako da mi ne preostane drugega, kot da sedim v hotelu in štejem ure do zahoda sonca.«

Bivalne razmere so ga morale šokirati, saj ženi najprej svetuje, naj pride v Tirano v drugi polovici septembra, in to za stalno, zato naj si zagotovi potovalne dokumente in uredi s svojo zagrebško službo. Nato pa nadaljuje:

»Obljubili so mi, da mi bodo našli kakšno stanovanje, ko prideš, da nama ne bo treba živeti v hotelu. A za stanovanje bi morali najti neko dekle. Mislim, da naše sedanje iz Zagreba ne pridejo v obzir glede na težke in drugačne klimatske pogoje. Mislim, da bi bilo najbolje, če javiš Dini v Reko, in morda z njeno pomočjo najdeš kakšno Istranko, ki bi hotela oditi v Tirano in je klima ne bi preveč motila. Otrok jaz zaenkrat ne bi vozil. Morda bi lahko prišli pozimi, in to za tri ali največ štiri mesece...«³²

Nekaj dni kasneje se je s situacijo očitno sprijaznil, saj naj bi poletna vročina nekoliko popustila in s svojo drobno ter težko čitljivo, lahko bi rekli zdravniško pisavo, je ženi ob pomanjkanju tinte z navadnim svinčnikom napisal takole:

30 Telegram Rankovića Savi Zlatiću, 6. maj 1947. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

31 Hotel Dajti, do sedemdesetih let edini hotel v Tirani.

32 Pismo Save Zlatića Lidi Zlatić, Tirana, 23. avgust 1946. HR HDA 1798, šk. 9, a. e. 67g.

»Živim v hotelu, kjer stanujejo v glavnem neki uradniki UNNR-e,³³ sami angloameriški špijoni, s katerimi se v zadnjem času ne gledamo najlepše. V Tirani je tudi veliko Rusov, a so od nas ločeni in živijo sami zase, saj se mi Jugoslavlani nismo tesneje povezali z njimi.«³⁴

O prihodu otrok in vročine vajeni istrski služinčadi se do tedaj še ni premislil.³⁵

Nekoliko drugačen ton je razbrati iz prvega pisma CK KPJ:

»Tu sem bil s strani tovarišev v CK Albanije sprejet korektno. Moji sogovorniki so bili v glavnem Enver Hodža, Koči Dzodze in Spiru Naku. Na prvem pogovoru z Enverjem Hodžo je bil prisoten Ramadan Čitaku,³⁶ minister za finance, ki je bil izključen iz CK in ne velja za našega prijatelja. Že po nekaj dneh sem zbolel in tako nisem mogel več sodelovati v pogovorih. Šele v zadnjih dneh sem ponovno začel s sestanki z albanskimi tovariši. Odnos v CK ni vedno najbolj zadovoljiv. Spiru Nako je o tem dokaj na široko govoril in na podlagi vsega, kar je povedal, sem dobil vtis, da namerava začeti s kampanjo menjav kadrov v CK, predvsem ga je motil Koci Dzode. Zgleda, da je podobno mislil tudi Enver Hodža. Naku Spiro tega ne bi omenjal, če ne bi bil Enver istega mnenja. Odnosi v CK niso zdravi. V noči pred odhodom Enverja Hodže v Pariz se je o razmeščanju kadrov razpravljalo šest ur, vsa nesoglasja pa so v osnovi izhajala iz tega, ali bo na to ali ono mesto prišel človek, ki je blizu Kočiju Dzodzeju ali Enverju Hodži /.../ V političnih in gospodarskih vprašanjih ni večjih sprememb.«³⁷

Kot težavo ponovno omenja tudi jezik in prosi, če bi lahko iz Jugoslavije dobil primernega spremljevalca/prevajalca, saj

33 Kmalu zatem se je UNNRA iz Albanije umaknila, saj jo je režim napadal in njenega vodjo Dayrella Oakleya Hilla (predvojnega šefa albanske žandarmerije in agenta SOE, ki je z britansko obveščevalno službo sodeloval tudi kasneje) izgnala, stare angloameriške stike pa je tudi izrabil za montirano obtožnico proti pripadnikom t. i. meščanske opozicije v Ljudski fronti.

34 Pismo Save Zlatiča Lidi Zlatić, Tirana, 2. november 1946. HR HDA 1798, šk. 9, a. e. 67g.

35 Iz ohranjenega gradiva nisem uspel razbrati, kako se je končala zgodba o združitvi družine, a glede na to, da je sekretar poslanstva Drago Košmrlj iz Tirane v Jugoslavijo septembra 1947 pošiljal pozdrave Zlatiću, ženi in otrokom, so bili očitno v Albaniji, a ne stalno, Zlatić je dobil svoje stanovanje. Kar pa se tiče osebja, je morda zanimivo, kako so v okviru poslanstva kadrovali s pomožnim osebjem. Iz istega pisma, v katerem se najdejo tudi trači, je očitno, da so si pomoč iskali v okviru svojih republik, saj Košmrlj na koncu sporoča, da je v Sloveniji našel novega šoferja, a da naj do njegovega prihoda Zlatić vrne šoferja Goloba, če ga ne potrebuje več. Pismo Draga Košmrlja Savi Zlatiću, 10. november 1947. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 49.

36 Ramadan Quitaku – Baco, eden redkih vodilnih kadrov, ki je govoril srbohrvaško.

37 Pismo Save Zlatiča CK KPJ, 26. avgust 1946. Arhiv Jugoslavije, fond 507, Savez komunista Jugoslavije, IX, 1/IV 144–302, IV 219.

»si brez preučevanja njihovih lastnih materialov in poročil težko ustvarim pravo sliko o tukajšnjem položaju, ker se mi kljub korektnemu sprejemu zdi, da niti eden od tovarišev, s katerimi sem se pogovarjal, ni pripravljen odprto in samokritično podati pomanjkljivosti svojega dela oziroma dela CK.«³⁸

Kadrovska politika je bila pomemben del njegovega dela, o njej je redno poročal v Beograd. Po pregledu njegovih depeš lahko vidimo, da je pravzaprav z Albanijo »upravljal« Aleksander Ranković, ki se je večkrat kot na Hoxho obračal na Kocija Xoxeja. Glede na to, da je bil strokovnjak za gospodarstvo, pa v njegovih materialih lahko najdemo velike količine poročil o ekonomskem sodelovanju, mešanih družbah, planu in podobnem. S tega polja je npr. tudi edina brzojavka Edvarda Kardelja. Naslov tega članka sicer nakazuje, da je bil Zlatić vpet tudi v obveščevalno dejavnost, a uradno je to počel polkovnik UDV Safet Filipović, ki ga je v Tirano poslal Ranković. A Zlatić je poleg tega, da je predstavljal uradni kanal za komunikacijo na različnih nivojih, po prvi resni krizi v medsebojnih odnosih konec leta 1947 dobil tudi to nalogo:

»Pošljite glede na možnosti vsak mesec CK KPJ pisno krajše poročilo o delu tamkajšnje komunistične partije. V poročilu poročajte o političnem in organizacijskem stanju partije, o vodstvu množičnih organizacij in boju delavskega razreda, kot tudi o najpomembnejših odločitvah partijskega vodstva o teh vprašanjih. Pošiljanje poročila smatrajte za konspirativno, pomembno in zapuno nalogo. Podatke zbirajte po legalni poti z osebnimi stiki, iz tiska in s spremljanjem dogodkov. Obveščevalna mreža ni potrebna. To zagotovite tako, da tamkajšnji tovariši tega ne bi razumeli tako, kot da se vmešavate v zadeve njihove partije.«³⁹

Zadnje opozorilo je bilo več kot na mestu, saj je moral Zlatić v jeseni 1946 na zahtevo UDV večkrat poročati o delu nekdanjega svetovalca za mladinsko organizacijo Nijaza Dizdarevića v zvezi z vprašanji in govoricami o jugoslovanski vlogi v Albaniji, ki jih je sprožila kasnejša ministrica za šolstvo Naxhije Dume.

»Za nas je posebej važno, da izvemo, ali je vtis o prepariranju in kombiniranju v Beogradu dobila samo Nadjija ali je to tudi vtis drugih albanskih tovarišev iz vodstva KP Albanije. Marko⁴⁰ je sprejel Nadjo na podlagi prošnje albanskih

38 Prav tam.

39 CK KPJ (posredovano od UDV) Savi Zlatiću (partiskomo punomoćeniku), 24. december 1947. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

40 Aleksandar Ranković.

tovarišev in z njo govoril izključno o partijskem organizacijskem delu, kadrovskih in podobnih partijskih vprašanjih ter o tem govoril tudi s tovariši iz oddelka za kadrovanje. O njihovem vodstvu in voditeljih sploh ni bilo govora.«⁴¹

Prava kriza v jugoslovansko-albanskih odnosih je nastala šele v drugi polovici leta 1947, ko je na podlagi kopice sporazumov iz leta 1946, ki so Albanijo gospodarsko praktično prikovali na Jugoslavijo, Nakuju Spiruju in Enverju Hoxhi postalo jasno, da ne moreta voditi samostojne gospodarske politike. Drago Košmrlj je to poenostavil tako:

»Mnogi dogodki, ki so imeli nastopiti maja, pa tudi že prej, so nakazovali izbruh krize, ki bi utegnila nastopiti okoli 1. julija, ko naj bi albanska skupščina sprejela prvi petletni plan, izdelan v popolni koordinaciji z jugoslovanskim planom. Postalo je očitno, da se večina v albanskem vodstvu, zbrana okoli ministra Naka Spira, ni strinjala s politiko, ki jo je izražala celotna usmeritev jugoslovansko-albanskih odnosov in težnjo po vzpostavitvi enotnega ekonomskega območja, ki bi zajemalo Jugoslavijo in Albanijo. Albanska stran je zavrgla jugoslovanski predlog in napravila svoj načrt petletnega plana. Jugoslovanski strokovnjaki so ga ocenili kot avtarkičnega in nesprejemljivega. Očitno je bilo, da se niti Enver Hoxha niti večina njegovih sodelavcev ni zavedala, kaj podpisujejo, ko so sprejemali sporazum o koordinaciji planov. Dejansko so albanski plan napravili v Beogradu in ga predložili Albancem; češ sprejmite ali pa ne bo nič s planom.«⁴²

Spiru in Hoxha sta poskušala pridobiti dodatno gospodarsko pomoč v Moskvi, ki sta jo obiskala, ne da bi se o tem posvetovala z jugoslovanskimi »tovariši«. ⁴³ Jeseni je bil Nako Spiru prisiljen odstopiti iz jugoslovansko-albanske koordinacijske skupine za gospodarski plan, njegovi načrti so se začeli rušiti, saj je Koci Xoxe, ki je igral na projugoslovanske karte, prevzel pobudo. Jugoslovanski CK KP, ki je dobil poročilo Save Zlatića, datirano na 16. november 1947, je bil prisiljen poseči v situacijo. Zlatić je že pred tem interveniral v politbiroju, saj ga je Vladimir Velebit prve dni novembra nenapovedano z dopusta poslal v Tirano, da bi razrešil težave s planom in nekaterimi političnimi vprašanji. Nako Spiru je bil označen za človeka, ki bi rad zasedel mesto Kocija Xoxea in ga izrnil iz politbiroja, da bi tako v njem prevladala prosovjetska linija. Enver Hoxha je 6. novembra, ko se je o tem pogovarjal z Zlatićem, dejal, da jugoslovanska stran očitno rada postavlja albanski CK pred že vnaprej izvršena dejstva. Koci Xoxe je slabšanje odnosov

41 Telegram UDV preko CK KPJ, 3. oktober 1946. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

42 Košmrlj, *Moj "spor" z Enverom Hoxho*, str. 122.

43 Razgovor vodjen u CK SKJ između A. Milatovića i Koče Bitoljana sa Savom Zlatićem polovinom decembra 1958. godine (snimaksa magnetofona). AJ, fond 507, fascikel IX, 1/IV-556-740, a. e. IV-720.

tedaj opisal kot posledico slabih odnosov v CK, zaradi česar je večkrat predlagal razpravo o tem vprašanju, a ga je pri tem oviral Enver Hoxha. Poleg Kocija Xoxeja je bil načrt Nakuja Spiruja izriniti tudi vse predstavnike projugoslovanske linije, Pandi Krista, Krista Themelka in Gora Tashka. Koci Xoxe pa je Zlatiću dejal, da ima na svoji strani argumente, ki bi pripeljali Enverja Hoxho na njegovo stran, s čimer se je nato strinjal tudi Sava Zlatić. Zlatić je zapisal, »da se drži sedaj Enver Hoxha zelo korektno in je napočil čas za odstranitev Naka Spira«. Strinjal se je s Kocijem Xoxejem, da je bilo stanje medsebojnih odnosov odraz stanja v CK, saj je bil v svojem času Nako Spiru nasprotnik Enverja Hoxhe (od beratskega plenuma 1944 dalje) in je bil v času, ko je upal na podporo Jugoslavije, za razvijanje čim tesnejših odnosov.⁴⁴

V Politbiroju CK KPA so nato pričeli z razpravo o zunanji politiki, ki se je sprevrgla v ostro kritiko politike Naka Spiruja. Razpravljali so o točkah, ki so bile navedene v pismu Save Zlatića CK KPJ. Te so obtoževale Spira poslabšanja odnosov z Jugoslavijo. Po kritični oceni Spirujevega dela je Enver Hoxha zvito prenehal podpirati njegova stališča. Politbiro je od Spira zahteval poročilo o danih temah, on pa je za odgovor zahteval najprej 24 ur, nato pa pet dni, izrazil je tudi željo, da bi se o vsem posvetoval s Hoxho. Tej zahtevi niso ugodili, ker so vsi ostali člani glasovali proti in nadaljevali z diskusijo. V teh dneh je imel Nako Spiru več sestankov s sovjetskimi diplomati in strokovnjaki v Planski komisiji, vendar pa je na koncu, ko je ugotovil, da je situacija zanj brezizhodna, 21. novembra storil samomor. Uradno je bilo to predstavljeno kot nesreča pri čiščenju pištole, njegova politična smer pa naslednje tri mesece ni bila javno kritizirana.⁴⁵ Vdova Liri Belishova se je znašla v nekakšnem hišnem priporu, pa tudi nihče od partijskih voditeljev ji javno ni izrekel sožalja.

To je bil velik šok za vse. Zlatić je leta 1958 na zaslišanju na zunanjem ministrstvu izjavil, da se je Spiru ubil na sestanku, na katerem on kljub kasnejšim natolcevanjem ni bil prisoten:

»V predalu pisalne mize je imel pištolo. To je bil vsekakor trenutek depresije, oni (Kico Ndjela in drugi prisotni) ga niso mogli ustaviti, tudi če so opazili njegov namen. Igral se je s pištolo, to so videli, potem je govoril in naenkrat streljal.«⁴⁶

Zlatić je bil preko UDV v neprekinjenem stiku z Rankovićem, ki je urejal nastalo situacijo:

44 Pismo Save Zlatića CK KPJ, 9. november 1947. AJ, fond 507, fascikel IX, 1/IV-303-414, a. e. IV-303.

45 Vdiq Nako Spiru (nekrolog na naslovnici časopisa Bashkimi, 23. november 1947). HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 48.

46 Razgovor vodjen u CK SKJ između A. Milatovića i Koče Bitoljana sa Savom Zlatićem polovinom decembra 1958. godine (snimak sa magnetofona). AJ, fond 507, fascikel IX, 1/IV-556-740, a. e. IV-720.

»Celotnega plenuma CK, kakor tudi širšega kroga ljudi ni potrebno sedaj obveščati, ostalim navesti, da gre za nesrečo. Če bo potrebno, lahko to kasneje urejamo. To bi bilo potrebno tudi zaradi zunanjepolitičnih razlogov. Pogreb mora biti uraden in brez posebnih, predvsem masovnih počastitev /.../ Enver mora sodelovati na pogrebu, saj bi v nasprotnem primeru lahko prišlo do nezaželenih komentarjev in sumničenj.«⁴⁷

Mnenje je še istega dne spremenil in nekaj ur kasneje sporočil, naj Hoxha ne prisostvuje pogrebu, saj bi bilo to nelagodno, in naj pošlje zgolj venec.⁴⁸

V Tirani so pričakovali sovjetsko reakcijo na samomor Naka Spiruja, ki pa je skoraj ni bilo. Bila pa je v Moskvo poklicana jugoslovanska delegacija, Stalin jo je poklical decembra 1947, da bi mu obrazložila dogajanje v Albaniji. Milovan Djilas je to opisal tako:

»Čim smo se usedli za mizo (s sovjetske strani so bili prisotni Stalin, Molotov in Ždanov), je Stalin prešel na albansko vprašanje. 'Vam se v Albaniji ubijajo člani Politbiroja?' To je zelo neprijetno, zelo neprijetno.' Djilas mu je odvrnil: »Da, neprijetno je, vendar se je Nako Spiru z nasprotovanjem zblíževanja Albanije in Jugoslavije izoliral v CK.« Stalin: »Mi nimamo posebnih interesov z Albanijo. Strinjamo se, da Jugoslavija Albanijo pogoltne. Čim prej, tem bolje.«

Izgledalo je, da temu ne pripisuje posebnega pomena, ker je drugače srečanje potekalo v prijetnem ozračju, vendar pa je očitno Stalin s svojimi izjavami že nekoliko preverjal jugoslovansko oblast.⁴⁹

Ta je ugotovila, da bi lahko z ustreznim pritiskom oslabiljenega Hoxho, ki se ji ni zdel popolnoma lojalen, omejila. Pričel se je pripravljati VIII. plenum CK KPA, na katerem so nameravali s kadrovske menjavo pridobiti nesporen odločevalski vpliv v Albaniji s pomočjo pristašev Kocija Xoxeja. Na plenumu, ki se je pripravljajl v januarju, dokončno pa je z delom zaključil marca 1948, so bile te kadrovske spremembe, ki jim lahko rečemo tudi čistka, izvršene. Po liniji UDV je tako že 4. januarja Ranković Zlatiću poslal sledeče sporočilo: »*Nimamo nobenih pripomb v zvezi s spremembami v albanskem državnem in partijskem aparatu.*«⁵⁰

Za dodaten pritisk je jugoslovansko vodstvo istočasno želelo zavarovati »skupne meje«. Zaradi razvoja grške državljanske vojne so nameravali razglasiti območje Korče na jugu Albanije za vojaško območje, v Albanijo pa poslati enote jugoslovanske vojske.

47 Telegram Rankovića Zlatiću, 21. november 1941, ob 17.45. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

48 Telegram Rankovića Zlatiću, 21. november 1941, ob 22.10. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

49 Hadalin, *Boj za Albanijo*, str. 121.

50 Telegram Aleksandra Rankovića Savi Zlatiću, 4. januar 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

Komunikacija je tudi v tem primeru potekala od Rankovića čez Zlatića. A ta poteza je postala eden od povodov za Resolucijo Informbiroja, saj je s tako, z Moskvo neusklajeno potezo, jugoslovansko vodstvo pričelo ogrožati sovjetske zunanje-politične interese. Zaušnica, ki je priletela iz Moskve, je načrte zaustavila, informacija o manevrih pa je v Moskvo romala iz Tirane in ne Beograda, saj Ranković Zlatiću piše tako:

»Obvesti naknadno tovariša Enverja, da nam je sovjetska vlada na osnovi obvestila o naši nameri, dobljenega iz Albanije, predlagala, da svojih vojaških enot ne pošljemo na sektor Korče. Od sovjetske vlade je bilo zahtevano pojasnilo in eventualne sugestije o kakšni drugačni rešitvi vprašanja skupne zaščite naših meja.«⁵¹

Ranković je nato še skozi februar pošiljal Zlatiću navodila in obvestila za albansko vodstvo, 1. februarja 1948 je tako zahteval, da se Hoxhi sporoči, da je načrt o razglasitvi Korče za vojaško bazo odpovedan in da jugoslovanskih enot zagotovo ne bo v Albanijo.⁵² Hoxha je očitno v času, ko je na čelu KPA postajal zgolj še marioneta, svoj položaj poskušal reševati s ponavljanjem tega vprašanja v Moskvo, saj Ranković še 27. februarja 1948 opozarja *»da ni primerno, da albanska vlada ponovno postavlja vprašanje o pribodu jugoslovanskih enot v Albanijo /.../ Mi smo torej proti postavljanju tega vprašanja sovjetski vladi.«*⁵³ Zlatić je o tem, da se je o občutljivi tematiki albanska vlada obračala na Moskvo, od tod pa so pitijsko odgovarjali, da nasvetov o tem ne bodo dajali, dokler in če stvar ne bo ponovno postala aktualna, poročal še 3. marca.⁵⁴

Napetosti v Moskvi so v vmesnem času naraščale in eskalirale v sovjetski odpovedi trgovinskega sporazuma z Jugoslavijo. To je bil očiten znak, da se v jugoslovansko-sovjetskih odnosih obetajo spremembe, ki bodo vplivale tudi na Albanijo. Kljub temu da je Enver Hoxha v svojih kasnejših delih zanikal, da bi ga o teh spremembah obvestili z jugoslovanske strani, pa Rankovićev telegram Zlatiću pravi drugače.

»Sovjetska vlada nam je odpovedala trgovinski sporazum, ki bi ga morali podaljšati od maja tega leta. S tem smo potisnjeni v zelo težak položaj, poleg tega pa tudi zato, ker je naš predstavnik skoraj tri mesece sedel v Moskvi in smo tako zamudili možnost, da bi se s surovinami oskrbeli na drugih trgih. Odpoved sporazuma ni posledica pomanjkanja surovin pri njih, temveč gre za nekakšno vrsto pritiska v povezavi z najnovejšimi dogajanja v naših odnosih. Mi poskušamo reševati vse težave z lastnimi močmi. Gornje se lahko sporoči

51 Telegram UDB Savi Zlatiću, 3. januar 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

52 Telegram Aleksandra Rankovića Savi Zlatiću, 1. februar 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

53 Telegram Aleksandra Rankovića Savi Zlatiću, 27. februar 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

54 Skica telegrama Save Zlatića Aleksandru Rankoviću, 3. marec 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

samo tovarišem Enverju in Kociju, kakor tudi Djerdji, in o tem ni potrebno govoriti nikomur več.«⁵⁵

V marcu je z delom prenehal zgoraj omenjeni VIII. plenum CK KPA, na katerem je projugoslovanska politična skupina dosegla zmago, ki se je kasneje izkazala za pirovo. V vmesnem času se že začne nakazovati razkol med državama, ki ga je povzročila moskovska poteza. Sovjetska zveza je napovedala umik svojih vojaških in gospodarskih svetovalcev, kar je povzročalo precejšnje preglavice tako jugoslovanskim delegatom v Albaniji kot projugoslovanski skupini, ki je težko pojasnjevala nove okoliščine partijskim aktivom. V teh kritičnih dneh v začetku aprila se je s poročanja v Beogradu Zlatić vrnil v Albanijo, kjer očitno ni uspel dovolj hitro spremljati sprememb. 12. aprila mu je Ranković napisal, da je preteklo že kar nekaj časa, odkar je spet v Albaniji, a da se še ni javil ter da naj nemudoma poroča.⁵⁶ Že naslednji dan je tako Zlatić sporočil, da je takoj po prihodu v Albanijo pričel s pogovori z Enverjem Hoxho in Kocijem Xoxejem. O novih okoliščinah in jugoslovanski vlogi v Albaniji se niso želeli takoj izjasniti, za izgovor pa jim je služilo dejstvo, da je večina članov politbiroja v tem času po celotni Albaniji predstavljala novosti z VIII. plenuma, predvsem obsodbo delovanja Naka Spira. Obnašanje Hoxhe opisuje kot kolebljivo.⁵⁷

Enver Hoxha se je po tem, ko mu je Sava Zlatić sporočil, da Sovjetska zveza noče podaljšati trgovinskega sporazuma in da je med njimi prišlo do spora, počasi pričel odvracati od Jugoslovancev. Zlatić, ki je ocenil, da je Enver Hoxha po VIII. plenumu politično zelo šibak, se je v oceni zmotil. Sovjetska zveza je aprila že hotela odpoklicati svoje strokovnjake in vojaške svetovalce iz Albanije, vendar je Enver Hoxha tako rekoč izvršeno dejstvo s spretnim zavlačevanjem uspel spremeniti. Jugoslovanski politični vrh je po tem ugotovil, da jim kontrola političnega in s tem tudi gospodarskega življenja v Albaniji uhaja iz rok, zato se je odločil na novo ovrednotiti odnose med državama. Urejeni naj bi bili kot med vsemi ostalimi državami, ki so imele ekonomske stike z Jugoslavijo. Vzrok za to je bil jasen, saj je Jugoslavija za potrebe albanskega gospodarskega plana za leto 1948 že rezervirala 3 milijarde dinarjev. Enver Hoxha na to v pogovorih s Savo Zlatićem in Sergejem Kraigherjem ni hotel pristati. Ker je hotel dokončno izkoristiti mednarodne pogodbe, ki so tedaj Albaniji zagotavljale preživetje, je Enver Hoxha še vedno vzdrževal stike z vrhom KPJ. Potem ko je 10. marca odbil podpis dogovora o reguliranju gospodarskih odnosov, je pisal Josipu Brozu Titu še večkrat, vendar je bil ton teh pisem do srede aprila še nekako spravljiv, ker je za vsako mnenje moral dobiti privoljenje Politbiroja KPA. 21. aprila je Enver Hoxha poslal Titu predzadnje pismo, ki še vedno ni imelo prehudega tona, saj je apeliralo na prijateljstvo z Jugoslavijo, vendar je to

55 Telegram Aleksandra Rankovića Savi Zlatiću, 6. marec 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

56 Telegram Aleksandra Rankovića Savi Zlatiću, 12. april 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

57 Savo Zlatić CK KPJ in Marku, 13. april 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

bilo vneseno v besedilu predvsem zaradi še vedno projugoslovanske večine v politbiroju. V Titovem odgovoru z 22. aprila pa je bila vsebina povsem v nasprotju z željami večine v albanskem političnem vrhu.

»CK KPJ je prišel do enostavnega zaključka, da so se odnosi med našima dvema državama v zadnjem času začeli poslabševati, razlog za to pa je pomanjkanje zaupanja v iskrenost naših namenov do Albanije z vaše strani, materialna odrekanja, ki jih trpi Jugoslavija zaradi Albanije, se priznavajo deklarativno, v praksi pa ne /.../ Jasno je, da se ne moremo strinjati, da se v škodo lastnega ljudstva odrekamo v korist Albanije, če pri tem ne vidimo okrepitve in izboljševanja naših odnosov, temveč so se ti spet še poslabšali, in to ne po naši krivdi.«

Na koncu je dodana tudi nekakšna samokritika:

»Menimo, da smo od samega začetka gledali na naše odnose bolj idealistično kot realno in to se sedaj ne sklada s stvarnostjo. Z drugimi besedami, naši odnosi ne stojijo na zdravih temeljih; če želimo resnično zblížanje, moramo na novo preveriti naše sodelovanje in ga postaviti na tako osnovo, ki odgovarja dani etapi in mednarodnim dogodkom.«

O tem vprašanju so razpravljali tudi na seji jugoslovanskega politbiroja 9. maja, kjer se je odločitev o spremembi jugoslovanske politike do Albanije znašla na dnevnem redu skupaj s pismom CK VKP(b) in odločitvijo o odstranitvi Andrije Hebranga in Sretena Žujovića iz partije.⁵⁸

Tako lahko razumemo sporočilo Rankoviću in CK KPJ, ki ga je Zlatić poslal 15. aprila v Beograd kot resignacijo. V začetku je poročal o sovjetsko-albanskih stikih, nato pa sledi čisto osebno mnenje, za katerega je želel potrditev iz Beograda:

»Obstajajo novi momenti, ki govore o neiskrenosti Enverja in ostalih. Splošni vtis je, da se tu v nekem smislu ponavljajo lanskoletne stvari iz aprila in maja. V tej situaciji predlagam, da v svojem imenu izjavim Albancem, da menim, da albanski CK v praksi na drugačen način izvaja politiko odnosov do Jugoslavije, kot pa to postavlja v teoriji in v raznih deklaracijah, da v takšni situaciji menim, da so vsi pogovori o nadaljnjih korakih o zblíževanju naših odnosov brezpredmetni, vendar pa vztrajam na tem, da CK Albanije končno izjavi, kaj hoče in kakšno politiko in prakso namerava voditi do Jugoslavije, in da to stvar končno

58 Sjednica politbiroa centralnog Komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 9. maj 1948. V: Petranović, *Zapiski*, str. 248–250.

razčistimo. Nato bi razložil, da Jugoslavija težko še naprej sodeluje, če se vsi obstoječi odnosi ne utrdijo z odgovarjajočimi sporazumi in če se ne popolnoma jasno postavijo obveze Albanije do Jugoslavije.«⁵⁹

Z Rankovičevim odgovorom je bila njegova misija zaključena:

»Strinjamo se s tvojim predlogom, da v svojem imenu albanski vladi predaš predloženo izjavo. Ne vztrajaj na tem, da bi oni takoj izjavili, kaj želijo in kakšno politiko mislijo v praksi voditi do Jugoslavije, temveč izjavi, da je program sodelovanja brez fiksiranja odgovarjajočih sporazumov na civilnem in vojaškem spektru nemogoč. Vse drugo tako, kot si predlagal. Po tem pogovoru pridi takoj v Beograd, oni pa lahko svoje mnenje dostavijo po drugih poteh. Bilo bi dobro, da bi prišel in sodeloval na plenarni seji CK KP Hrvaške, ki bo v ponedeljek.«⁶⁰

Albanija se je potem, ko je dokončno postala javna resolucija Informbiroja, postavila na sovjetsko stran in bila pri kampanji proti Jugoslaviji ena najbolj gorečih nasprotnic. Resolucija Informbiroja je albanskemu voditelju Enverju Hoxhi ponudila možnost, da je v položaju, ko bi bil verjetno kmalu prisiljen neprostovoljno zapustiti svoje mesto, lahko okreplil svoj položaj in ga z doslednim stalinizmom obdržal vse do svoje smrti v sredini osemdesetih let prejšnjega stoletja. Vendar tudi med jugoslovanskimi komunisti odločitev, kdo ima v tem sporu prav, Tito ali Stalin, ni bila lahka. Zato je odločitev Zlatića, da se je kmalu po vrnitvi iz Albanije javno izpostavil glede tega in se razšel s Titom ter zapustil visoko politiko, nekoliko presenetljiva. A pogledjmo, kako to opiše sam:

»Poleg tega, da sem opravljal dolžnost (zveznega) ministra za lahko industrijo, sem bil imenovan tudi za člana Prezidija (skupščine) FLRJ. Prav na sestanku prezidija je Tito predlagal, da naj odidem za ambasadorja v Sovjetsko zvezo, kar je bilo sprejeto. Eden razlogov za to je bil, da sem dobro obvladal ruski jezik. Med preučevanjem vseh gradiv sem prišel do zaključka, da bi bilo za svetovno komunistično gibanje dobro, če bi sprejeli Stalinove zahteve. Zaradi tega sem bil odstavljen s položaja ministra in poslan v Zagreb, kjer sem dobil zaposlitev v mestnem arhivu. Tu sem delal nekaj časa. Ko mi je bilo sporočeno, da sem izključen iz partije, sem dejal, da tega ne priznavam in se še vedno

59 Savo Zlatić CK KPA in Marku, 15. april 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

60 Telegram Aleksandra Rankovića Savi Zlatiću, 18. april 1948. HR HDA 1798, šk. 6, a. e. 51.

počutim kot član. Nato sem bil aretiran, dokaj dolgo zasliševan na zagrebški policiji in obsojen na dvoletno »prevzgojno« kazen na Golem otoku.«⁶¹

Po prestani kazni in javni izjavi o svoji zmoti je bil jeseni 1951 z »družbeno-koristnega dela« izpuščen na svobodo.⁶² In to kakšno svobodo. S politiko se ni več aktivno ukvarjal, v Arhivu Jugoslavije je ohranjen le še v tekstu večkrat citirani zapisnik zaslišanja na zunanjem ministrstvu leta 1958. Ponudbo za ponoven vstop v komunistično partijo je kasneje zavrnil in ni bil do svoje smrti več član nobene politične stranke. Vrnil se je k svojemu prvotnemu poklicu, medicini, po prihodu z Golega otoka je postal svetovalec na hrvaškem ministrstvu za zdravstvo. Svoje medicinsko znanje je prenesel na oddelek za farmakologijo in postal eden od »ustanoviteljev« klinične farmakologije na Hrvaškem. Poleg tega se je še v zaporu začel ukvarjati s problemskim šahom in leta 1956 postal mojster problemskega šaha. Jugoslavijo je zastopal tudi na ekipnih svetovnih prvenstvih, leta 1958 pa je bil na svetovnem kongresu »problemistov« imenovan za mednarodnega sodnika po licenci FIDE – Svetovne šahovske federacije. Leta 1999 je v Izraelu prejel tudi naslov častnega mojstra za šahovsko kompozicijo.

Ves čas svoje nepolitične kariere je bil tudi publicistično aktiven, poleg veliko del s področja farmakologije, kjer je urejal tudi strokovni časopis, je v sedemdesetih letih pričel pisati o narodnoosvobodilni borbi, v osemdesetih letih pa je na to temo tudi večkrat javno nastopal.

Po razpadu Jugoslavije in demokratičnih volitvah je v hrvaško javno življenje v devetdesetih vstopal kot upokojenec iz zagrebške Trešnjevke, ki je bil zelo občutljiv za tedaj politično neprijetne teme, denimo vprašanje hrvaških Srbov. In tukaj vsaj zame pravzaprav prihaja tisti nenavaden obrat. V času, ko je vprašanje NOB in Tita na Hrvaškem kotiralo verjetno najnižje v zgodovini, v času po zaključnih operacijah hrvaške vojske in vrhunca politične vladavine Hrvatske demokratske zajednice ter Franja Tuđmana, je bil ustanovitelj in aktivni član Društva Josip Broz Tito, ki si prizadeva za ohranjanje dobrega imena nekdanjega jugoslovanskega predsednika.⁶³

Leta 2004 je o svojem odnosu do Tita in ostalih vodilnih jugoslovanskih politikov, ljudi, s katerimi je sodeloval, in ljudi, s katerimi se je politično razšel, povedal naslednje:

»Josip Broz Tito je po mojem mnenju največji politik, ki ga je do sedaj imela Hrvaška. Zgodovinsko dejstvo je, da se je med drugo svetovno vojno uvrstil med vodilne svetovne politike, kar mu priznava ves svet. In to najboljše dokazuje njegov pogreb. No, to moje mnenje ni vplivalo na njegov odnos do mene,

61 Stipančević, *Razgovor*, str. 126–127.

62 Potvrda. Narodni odbor Grada Zagreba, Povjerenstvo unutrašnjih poslova, 22. november 1948. HR HDA 1798, šk. 40.

63 Gradivo vezano na Društvo Josip Broz Tito. HR HDA 1798, šk. 16, a. e. 123 in 124.

tudi zato, ker je tedaj prav imel on, ne pa jaz. Kljub vsemu je Goli otok ena od večjih Titovih napak in tudi napak vodilnih ljudi tedanje Jugoslavije. Kardelj je bil človek visoke inteligence, marksistično dobro izobražen, čeprav je veliko stvari opravljaj na dogmatski način in se v tem močno razlikoval od Tita. Ranković je bil minister za notranje zadeve, šef obveščevalnih služb in organizacijski sekretar partije. Opravljaj je »umazane posle«, in to največkrat uspešno. Kljub vsemu bo imel visoko mesto v zgodovini svojega časa. Meni osebno je bil kot človek bolj simpatičen kot Kardelj.«⁶⁴

Viri in literatura

Arhivski viri

Hrvatski državni arhiv (HR HDA), fond 1798, *Zlatić Savo*.
Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507, *Savez komunista Jugoslavije*.

Literatura

- Derđa, Josip*, on-line izdanje Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Dostopno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16905> (10. avgust 2017).
- Drago Flis Strela*. Janez Stanovnik in Nevenka Troha (ur.), *Slovenski zbornik 2016: ob 75-letnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda*. Ljubljana, 2016, str. 362–366.
- Hadalin, Jurij, *Boj za Albanijo: propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Joksović, Branislav, *Stojnić, Velimir*. Nikola Gažević (ur.), *Vojna Enciklopedija, 2. izd., zv. 9*. Beograd, 1975, str. 165.
- Jovanović, Nenad, *Savo Zlatić: Bolnicu nikad nitko nije izdao*. Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2005. Dostopno na: <http://www.skdprosvjeta.com/news.php?id=178> (10. avgust 2017).
- Košmrlj, Drago, Moj »spor« z Enverom Hoxho: iz spominov na Albanijo. *Prešernov koledar za leto 1991*. Ljubljana, 1990, str. 118–127.
- Marušič, Branko, *Košmrlj, Drago (1911–2003)*. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1015510/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (10. avgust 2017).
- Marušič, Branko, *Kraigher, Sergej (1914–2001)*. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1015790/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (10. avgust 2017).
- Petranović, Branko, *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ*. Beograd: Arhiv Jugoslavije in Službeni list SRJ, 1995.

64 Stipančević, *Razgovor s dr. Savo Zlatićem*, str. 127.

»*Soviet Record of Conversation of Gen. I. V. Stalin with Marshal Tito, 27–28 May 1946*«. History and Public Policy Program Digital Archive, Archive of the President, Russian Federation (APRF), f. 45, op. 1, d. 397, ll. 107–110. Dostopno na: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117097> (10. avgust 2017).

Stipančević, Mario, Razgovor s dr. Savo Zlatićem. *Arhivski vjesnik*, št. 1, 2004, str. 119–132.

Zlatić, Savo, *Poslali so me na Kordun*. Zagreb: Razlog, 2005.

Ustni viri

Pogovor z Dragom Flisom, intervjuval Jurij Hadalin, Ljubljana, 25. februar 2016.

Summary

Jurij Hadalin

Our man in Tirana

Representative of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia by the Central Committee of the Communist Party of Albania Savo Zlatić (1912–2007)

The article offers an overview of the political career of Savo Zlatić, one of the highest ranking Croatian communist politicians. In August 1946, he was appointed as a representative of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia by the Central Committee of the Communist Party of Albania. At that time, the Yugoslav state and its Communist Party had decisive influence in the neighbouring state of Albania and thus directly interfered with the internal and foreign political decisions taken by Albanian state and its Communist Party. In this regard, Savo Zlatić played an important role as the highest-ranking Yugoslav political representative. The archival material from the critical moments, preserved in his legacy, which relates to the bilateral relations of the time, clearly indicates that critical actions were mostly performed by Aleksander Ranković, who was Yugoslav Minister of the Interior and the organisational secretary of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia. Ranković was in direct and close connection with Zlatić. After the 1948 split in the communist camp, Zlatić's political career was suddenly brought to an end as he openly argued in favour of Stalin's criticism as a member of the highest political bodies of Yugoslav federation, having finally ended up in prison. He withdrew from the active politics afterwards. In his old age, already in the independent Croatia, Zlatić co-founded the Society Josip Broz Tito, resignedly stating that it was Tito, who was right back in 1948 and not himself.